

EDWARD ZWOLSKI
Lublin

„LITANIA” DO CELTYCKIEJ BOGINI

„Litanię” układałam z wezwań, kierowanych do bogini w ziemiach celtyckich od luzytańskiego zachodu i brytyjsko-iryjskiej północy po italskie południe i galacki wschód. Za wezwania biorę żeńskie imiona boskie z napisów na ołtarzach, cokołach, płytach dedykacyjnych i wotywnych. Pewne jawią się często, inne rzadko, nawet raz, ale wszystkie są „mowne”, ponieważ do bogini celtyckiej, nie wspieranej powagą państwa, modlił się człowiek, który w nią wierzył.

Starałem się odszukać wszystkie imiona. Nie wszystkie włączam do litanii, bo pewne, jak Navia w Hiszpanii, w Galii zaś: Acionna, Ancamna, Alauna, Ica, Icauna, Icovellauna, Soio i Onuava, chociaż w części lub całości brzmią po celtycku, swego znaczenia nie odsłaniają.

Dzieła, po które sięgałem szukając napisów:

Przede wszystkim berliński *Corpus Inscriptionum Latinarum* (skrót: CIL); dla Galii Narbońskiej – vol. XII, ed. O. Hirschfeld, 1888; dla trzech Galii (Lugduńskiej, Belgijskiej, Akwitańskiej) i obu Germanii (Górnej i Dolnej, założonych na ziemiach celtyckich) – vol. XIII, ed. A. Domaszewski, O. Bohn et E. Stein, 1899–1943 (praktycznie do 1916 r.); dla ziem dunajskich i Wschodu – vol. III, ed. Th. Mommsen, O. Hirschfeld et A. Domaszewski, 1873 (Supplementa, 1889–1902); dla Galii italskiej, vol. V, ed. Th. Mommsen, 1872–1877.

Przedłużają CIL:

Tom XII: E. Espérandieu, *Inscriptions latines de Gaule* (Narbonnaise), Paris 1929 (skrót: ILG).

Tom XIII: H. Finke, *Neue Inschriften, 17. Bericht der Römischgermanischen Kommission, 1927*, Berlin 1929 (skrót: 17. BRGK); H. Nesselhauf, *Neue Inschriften aus dem römischen Germanien und den angrenzenden Gebieten, 27. BRGK, 1937*, Berlin 1939 (skrót: 27. BRGK); F. Wagner, *Neue Inschriften aus Raetien, 37–38. BRGK, 1956–1957*, Berlin 1958 (skrót: 37–38. BRGK); H. Nesselhauf et H. Lieb, *Inschriften aus dem Trevergebiet, 40. BRGK, 1959*, Berlin 1960 (skrót: 40. BRGK); P. Wuilleumier, *Inscriptions latines des Trois Gaules*, Paris 1963 (skrót: ILTG).

Tom VII, dla Brytanii, zastąpili: R. G. Collingwood et R. P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britain*, vol. I, *Inscriptions on Stone*, Oxford 1965 (skrót: RIB).

Napisów, wydanych po tych dziełach, szukałem w czasopismach naukowych i zestawiającej ich plon *Année épigraphique* (skrót: AE).

Zgodnie z podstawowym nakazem epigrafii, w kątnie nawiasy biorę litery nie zachowane, lecz odtworzone przez badaczy, w nawiasy obłe – litery opuszczone przez kamieniarza, który często ucieka się do skrótów, a czasem coś pomija – z nieuctwa lub braku uwagi. Kolejności wierszy w zasadzie nie przestrzegam.

W zrozumieniu imion celtyckiej bogini pomagali mi na każdym kroku:

A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, vol. I–III, Leipzig 1896–1913 (skrót: A. Holder);

R. Thurneysen, *Handbuch des Altirischen*, Heidelberg 1909; powszechniej dostępny w wydaniu dla czytelników anglofońskich, które sporządził sam autor, a przełożyli D. A. Binchy i O. Bergin jako *A Grammar of Old Irish*, Dublin 1980 (skrót: R. Thurneysen);

G. Dottin, *La langue gauloise*, Paris 1920 (skrót: G. Dottin);

J. Whatmough, *The Dialects of Ancient Gaul*, mikrofilm: Ann Arbor 1949–1951; wydanie książkowe: Cambridge, Mass., 1970 (skrót: J. Whatmough);

J. Vendryes, *Lexique étymologique de l'irlandais ancien*, Dublin–Paris, fasc. A, 1959; fasc. MNOP, 1961; fasc. RS. 1974; fasc. TU, 1978; dwa ostatnie, pośmiertne (skrót: J. Vendryes);

K. H. Schmidt, *Die Komposition in gallischen Personennamen*, *Zeitschrift für celtische Philologie* 27, 1957, p. 33–301 (skrót: K. H. Schmidt);

D. E. Evans, *Gaulish Personal Names*, Oxford 1967 (skrót: D. E. Evans);

J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern 1959 (skrót: J. Pokorny).

1. Rigona

Wspomina raz w celtyckim napisie z ziemi Arvernow:

e [...] ieuri rigani rosmertiac

W przekładzie łacińskim, którego dokonuje M. Lejeune:¹

hoc dicavi Reginae atque Rosmertae.

„to poświęciłem Rigonie i Rosmercie”.

„Królowa”, Rhiannon (<Rigantona), jest czołową postacią w walijskim cyklu mitycznym Mabinogion. W podaniach iryjskich „królowa” Medb (<Medua, „Miodna”) ma mnóstwo przygód miłosnych, ponieważ przez święte gody udziela mężczyźnie królestwa. Królowa-bogini całej ziemi iryjskiej zwię się po prostu Ériu. Walijskie słowo brenin, „król”, pochodzi od brigantinos, ponieważ śmiertelnik przedzierzał się w króla przez związek z boginią-królową, Brigantią².

1. Królowa świata

¹ „Etudes Celtiques” 15: 1976–1978, p. 151–156.

² D. A. Binchy, *Celtic and Anglo-Saxon Kingship*. Oxford 1930, 53 p.

2. *Devona*

Miano Deva lub Devona (w postaci łacińskiej: Divona) nosiły powszechnie rzeki i miasta celtyckie, między innymi stolica Kadurków w południowo-zachodniej Galii: Devona (dziś Divonne). Szczegółnej czci zaznawała krynica Devona w Burdigali (dziś Bordeaux), głównym mieście Biturigów Wiwisków. W wieku IV niemal modli się do niej chrześcijański poeta z Burdigali, Ausonius:

Salve, urbis genius, medico potabilis haustu,
Divona, Celtarum lingua, fons addite divis
„Witaj, duchu grodu, leku pitny,
w języku Celtów Divona, krynico liczona do bogów”³.

W Burdigali rodzina Sulpicjuszów wzniosła bogini kwadratowy ołtarz z napisem i rzeźbą po każdej stronie, CIL XIII 586; z przodu – napis: [...] onae M(arcus) Sulpicius Primulus /Turiassone(n)sis seviral(is)/ d(e) s(ua) p(ecunia) f(aciendum) c(uravit), rzeźba: niewiasta z berłem; z lewa – napis: Sulpicius Sacuro f(ilius), rzeźba: Mercurius (głowa); z prawa – napis: Sulpicia Phoebe l(iberta), rzeźba: postać męska (Mars?) z włócznią; z tyłu – napis: Sulpicia Censorina f(ilia), rzeźba: Hercules z maczugą.

Uszkodzony początek napisu łatwo odtworzyć: [Div]onae; łatwo, ale ze znakiem zapytania, ponieważ w Burdigali zachował się ołtarz z napisem: Sironae, etc. (CIL XIII 582). W każdym razie przez wieki Burdigala widziała w celtyckiej Devonie swoją boginię (patrz Ausonius).

Celtyckie deva, rozszerzone w devona, znaczy „bogini”, jak staroindyjskie devi i łacińskie dea, wszystkie z rdzeniem deiu-/dieu-, „świecić”.

2. *Boska (= Świetlna)*

3. *Nemetona*

Napisem dowodzili swej czci:

a) ktoś w trewerskiej świątyni Marsa, 17. BRGK, nr 324:

Mar[ti et] Nem[etonae] ...

b) obywatel trewerski w brytyjskich Aquae Sulis, RIB 140:

Loucetio Marti et Nementona (= Nemetonae)

c) bracia Silvini w górnogermańskiej Alta Ripa, dziś Altrip, CIL XIII 6131:

Marti et Nemetonae

d) wysokiego stopnia dostojnik rzymski z żoną, w świątyni Marsa pod Moguncją, CIL XIII 7253:

A(ulus) Didius Gallus [F]abricius Veiento
co(n)sul tertium, quindecimvir sacris faciund(is),
sodalis Augustal(is), sod(alis) Flavial(is),
sod(alis) Titialis,
et Attica eius
Nemeton(ae)
v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)

³ *Ordo urbium nobilium* 159–160.

Zawierająca w swym imieniu staroiryjskie *nem*, „niebo”, i staroindyjskie *nam-*, „skłaniać się, czcić”, *Nemetona* jest panią „świętego gaju”, po celtycku *nemeton*. Ciekawe, że w napisie brytyjskim ma za towarzysza „Marsa” z przydomkiem *Loucetios*, pana świętej polany leśnej. Przywodzi na myśl rzymską *Dianę*, która jest zarazem *Nemorensis* i *Lucina*.

3. Świętego Gaju

4. *Sirona*

Pojawia się w osiemnastu napisach, głównie z pogranicza galijsko-germańskiego, sama bądź pospołu z „*Apollonem*”, dwukrotnie określonym z celtycka jako *Gran-nus*. I tak, osiedlony nad środkowym Neckarem weteran XXII legii, z żoną (o celtyckim nazwisku) i dziećmi wznosi w 201 r. na swoim polu *Apollonowi* i *Sironie* budowlę świątynną z wystrojem posągowym, CIL XIII 6458:

In h(onorem) d(omus) d(ivinae)
 Apollini et Sironae aedem cum signis
 C(aius) Longinus Speratus
 vet(eranus) leg(ionis) Pr(imigeniae) P(iae) F(elicis)
 et Iunia Deva coniunx
 et Longini Pacatus Martinula Hilaritas Speratianus filii
 in suo posuerunt
 v(otum) s(olverunt) l(aeti) l(ibentes) m(erito)
 Muciano et Fabiano co(n)s(ulibus)

W pannońskim *Aquincum*, obdarzonym prawami kolonii rzymskiej w 194 r., ołtarz *Apollonowi* i *Sironie* poświęcił radny miejski, AE 1982, nr 806:

Apollini et Seranae (= Sironae)
 T(itus) I(ulius) Mercator d(ecurio) c(oloniae) .
 v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Z początkiem I wieku w *Burdigali* *Sironie* ślubował był i postawił ołtarz *Adbucietus Toceti fil(ius)*, CIL XIII 582; tak ojciec jak syn noszą celtyckie imiona.

Imię *Sirona* wiąże się z określeniami na gwiazdę: staroiryjskim i walijskim *ser*, bretońskim *sterenn*, staroindyjskim *star-*, greckim *a-ster*, łacińskim *stel-la* (ster-la), gockim *stairno*⁴.

4. Gwiazdka

5. *Sulis*, *Solimara*, *Sulevia*

Bogini *Sulis* miała ważny przybytek w brytyjskich *Aquae Sulis*, „*Wody Sulis*” (dziś *Bath*), bogaty w napisy różnej treści⁵. Jedni prosili o życie dla siebie i przyjaciół, drudzy o śmierć i udrękę dla wrogów.

RIB 144:

⁴ Vendryes, op. cit., S-90.

⁵ RIB 141. 143. 144. 146. 147. 149. 150. 151.

Deae Suli

[p]ro salute et [in]columitate Aufidi Maximi
c(enturionis) leg(ionis) VI V(icticis)

Marcus Aufidius Lemnus libertus

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

„Za zdrowie i całość Aufidiusa Maksima,

setnika legii VI Zwycięskiej,

Marek Aufidius Lemnus, wyzwoleniec,

ślub spełnił chętnie zasłużenie.”

AE 1982, nr 660:

Docilianus Bruceri (filius)

deae sanctissim(a)e Suli

Devoveo eum [q]ui caracellam meam involaverit

si vir si femina si servus si liber

ut [...] um dea Sulis maximo letum [a]digat

nec si somnum permittat nec natos nec nascentes

do[ne]c caracallam meam

ad templum sui numinis per[t]ulerit

„Docilianus, syn Brucera,

przeświętej bogini Sulis.

Przeklinam człowieka, który skradł mój płaszcz,

czy jest mężczyzną czy kobietą, niewolnikiem czy wolnym.

Niechaj bogini Sulis sprowadzi na niego śmierć

i niech odbierze sen jego dzieciom, narodzonym i mającym się narodzić,

dopóki nie odniesie mego płaszcza

do jej świątyni”.

Matka z synem lub córką (tablice z ich imionami zaginęły) wzniosła w stolicy Biturygów, Avaricum (dziś Bourges), budowlę świętą z wystrojem posagowym dla bogini, która zwie się Solimara. CIL XIII 1195:

Solimarae sacrum

aedem cum suis ornamentis

Firmana Cobrici f(ilia)

mater

d(e) s(uo) d(at)

Pospołu ze staroiryjskim súil (rodzaj żeński), „oko”, i staroindyjskim surya- (rodzaj męski), „słońce”, Sulis przedłuża indoeuropejski rdzeń sauel-, „słońce” i „oko”. Ten sam rdzeń z samogłoską o, „pożyczoną” z łacińskiego sol, „słońce”, w pierwszym członie złożonego imienia Soli-mara jest określeniem dla przymiotnika mara, „wielka”, brzmiącego niemal tak samo w greckim i gockim.

W Brytanii dosłownie, w Galii przenośnie – jako „wielkooka” – bogini jest „stoneczna”.

Przez swe imiona, Sulis i Solimara kojarzą się z Matkami Sulewiskimi, Matres Suleviae, czczonymi tak w Brytanii, jak w Galii. Z mnóstwa napisów wybieram szczególnie ciekawy, bo sporządzony w Wodach Sulis przez „rzeźbiarza”, który

zwał się Sulinus, a był synem „Wrzosowego”, Brucetus (od galijsko-rzymskiego bruca, „wrzos”), RIB 151:

Sulevis Sulinus scultor (= scultor)
 Bruceti f(ilius)
 sacrum f(ecit) l(ibens) m(erito)

5. Słoneczna

6. Brigantia, Bricta, Bergusia

Z gór brytyjskich królowała nad swoim ludem, nieujarzmiona nad nieujarzmionym, bogini Briganti, w łacińskim zapisie Brigantia, poprzedniczka iryjskiej św. Brygidy. Brigantię sławi sześć pomników. Za przykład niechaj posłuży ołtarz, który w 208 roku wznosił w imieniu swoim i bliskich „mistrz obrzędowy” Aurelian, RIB 625:

D(eae) Vict(oriae) Brig(antiae)
 et numinibus Augustorum
 T(itus) Aur(elius) Aurelianus
 d(edit d(edicavit) pro se et suis
 s(e) mag(istro) s(acrorum)
 Antonin[o] III et Geta [II] co(n)s(ulibus)

Celtycka briganti, jak i wedyjska brihati są żeńskimi imiesłowami czasu teraźniejszego od rdzenia bhergh-, „wznosić się”. Z tego samego rdzenia, który tkwi w nazwach wielu celtyckich miejscowości -briga i w niemieckim Berg, „góra”, wywodzą swe imiona: bogini Sekwanów, Bricta⁶, i bogini Bergusia, której w Alesji poświęcił spiszowe naczynie imiennik szczepu Remów, CIL XIII 11247:

Deo Ucueti et Bergusiae
 Remus Primi fil(ius) donavit
 v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

6. Wzniosta

7. Arduina

Obwołany cesarzem w celtyckim Carnuntum (dziś Petronell pod Wiedniem) Septymiusz Sewer wkroczył do Rzymu 9 VI 193 r. jako dziedzic Antoninów i zaraz dokonał ważnej reformy wojskowej: rozpuścił stare kohorty pretorskie z zaciągu italskiego, a nowe otworzył dla żołnierzy legionowych. Prawdopodobnie tą drogą został „żołnierzem VII kohorty pretorskiej” Marcus Quartinius Sabinus, „obywatel remski”, civis Remus, który u progu rządów Karakalli (211–217) – urzędowo: Marka Aureliusza Antonina – nad Tybrem wspomniął boginię z rodzimej Galii, CIL VI 46:

Arduinn(a)e Camulo Iovi Mercurio Herculi
 M(arcus) Quartinius M(arci) f(ilius)
 cives Sabinus Remus (= Sabinus civis Remus)

⁶ ILTG 403. 404.

miles coh(ortis) VII pr(aetoriae) Antoninian(a)e
 P(iae) V(indicis)
 v(otum) l(ibens) s(olvit)

Pod Marcodurum (dziś Düren), w ziemi Eburonów, żył inny czciciel Arduiny, CIL XIII 7848:

Deae Ardbinnae
 T(itus) Iulius Aequalis
 (votum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Indoeuropejski rdzeń rdh-, „rosnąć”, z przegłosem ardh- lub rodh-, dał starosłowiańskie rosti (rodhti), polskie rosnąć. Arduinna, utożsamiająca się z Lasem Ardeńskim, po łacinie Silva Arduenna – do którego przylegał z jednej strony kraj Remów, a z drugiej kraj Eburonów – jest „rosła”, jak góry pokryte lasem. Rosła, stroma (zob. łacińskie arduus), niedostępna. Jak Ardivisura Anahita, „Rosła Pani Nieskalana” w świecie irańskim, a w świecie helleńskim surowa „Artemis” z przydomkiem Orthia.

7. Rosła

8. Apadeva

W odpłatę za łaskę otrzymuje ołtarz w Kolonii od obywatela rzymskiego, jako że Kolonia założona nad Renem w 50 r. od swego zarania jest „kolonią”, to znaczy miastem obywateli rzymskich, 40. BRGK, nr 206:

Deae Apadev(a)e
 T(itus) Ver(us?) Sene(ca?)
 l(ibens) m(erito)

Na imię Apadeva złożyły się dwa rzeczowniki w pierwszym przypadku: apa, „woda”, jak w szczepowej nazwie belgijskich Men-apiów czy iryjskich Man-apiów, i deva, „bogini”.

8. Woda Bogini

9. Aventia, Aveta

Nad stolicą Helvetiów, Aventicum (dziś Avenches), „kolonią” od czasów Wespazjana (69–79), położoną wśród jezior i rzek, roztaczała boską straż Aventia. Świadczą o tym trzy napisy, CIL XIII 5071. 5072. 5073. Pierwszy, najciekawszy, głosi:

Deae Avent(iae)
 C(aius) Iul(ius) Primus Trevir (= Trever)
 cur(ator) col(oniae) item cur(ator) sevir(um)
 de suo posuit

Opiekun kolonii i jej ciała, odpowiedzialnego za kult cesarski, był Trewerem, a bogini, przed którą się kłaniał, jako Aveta doznawała czci u Lingonów i u Trewerów⁷.

⁷ U Lingonów: ILTG 406; u Trewerów: 27. BRGK, nr 1.

Obie postaci imienia, tak jak staroindyjski rzeczownik rodzaju męskiego avatáh, „źródło”, mają za punkt wyjścia rdzeń aue-, „moczyć”⁸.

9. *Mokra*

10. *Genava*

W sąsiedztwie z „Mokrą”, w miejscu, gdzie jezioro Lemańskie ścieśnia się w łożysko Rodanu, berło nad wodami dzierżyła Genava. Boskość jej rozgłasza ostatnią wolą niewiasta, ILG nr 357:

Genavae Aug(ustae)
Aurelia M(arci) fil(ia) Firmina
t(estamento) s(uo) p(oni) i(ussit)

Przymiotnik Genava jest urobiony od rzeczownika ghenu-, który dał staroindyjskie hánus, „szczeka”, greckie geneiás, „broda”, łacińskie gena, „policzek”, staroiryjskie gin, „usta”; usta, przez które woda cieknie z jednego „ciała” w drugie, jak „usta” dzbana w dłoniach Krynicy.

10. „*Ustna*”

**Lousona*

Od północy, nad brzegiem jeziora Lemańskiego leżała skromna osada celtycko-rzymska, Lousona (dziś Lausanne). Imię brzmi bosko. Żaden napis nie wspomina bogini Lousony, ale kamień Genawy odkryto dopiero pod koniec XIX w. Prócz Aventii, Genawy i prawdopodobnie Lousony, Celtowie z ziemi helweckiej czcili Narię (zob. niżej), a jezioro z „ustami” Renu – wyraz Rhenus dał staroiryjskie rían, „morze” – uważali za jezioro Brigantii, po łacinie lacus Brigantinus, dziś jezioro Bodeńskie. Pięć bogiń czy jedna bogini o pięciu imionach?

11. *Abnoba*

Z nieba i wyżyn ziemi bogini celtycka zstępowała do ludzi rzeką; między innymi Dunajem, którego rodziła leśna góra Abnoba (dziś Schwarzwald), czczona w okolicy jako bogini. Jej łaski dostał na przykład setnik służący po kolei w sześciu legiach, CIL XIII 6357:

Abnobae
Q(uintus) Antonius Silo
c(enturio) leg(ionis) I Adiutricis
et leg(ionis) II Adiutricis
et leg(ionis) III Aug(ustae)
et leg(ionis) IV F(laviae) F(idelis)
et leg(ionis) XI C(laudiae) P(iae) F(idelis)
et leg(ionis) XXII P(iae) F(idelis) D(omitianae)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

⁸ Pokorny, op. cit., p. 78.

Abnoba jest określeniem urobionym od rdzenia ab-/ap-, „woda”, który w przypadkach zależnych przybiera -n-, jak hetyckie hap-n-i (locativus singularis od hapas), „woda”, czy łacińskie amnis (<ab-n-is), „rzeka”, gdzie -n- weszło również do pierwszego przypadku.

11. *Wodna*

12. *Sequana*

Plemieniu i rzece w Galii nadała imię bogini Sequana. Do jej przybytku u źródeł rzeki, z którą się stopiła, ciągnęły tłumy ludzi po cud zdrowia. Wymodlił je dla wnuka Flavius Flavialis i uwiecznił zdarzenie tablicą z napisem, CIL XIII 2862:

Aug(usto) sac(rum)
Deae Seq(uanae)
Fl(avius) Flavial(is) pro sal(ute)
Fl(avii) Lunar(is) nep(otis) sui
ex voto
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Przymiotnik Sequana ma za punkt wyjścia rdzeń seiku-, „łać, kropić”⁹.

12. *Ulewna*

13. *Soucona*

Do dziś żyje w nazwie wioski Sagonne i rzeki Saône. Z wioski Sagonne, w ziemi Biturygów, pochodzi napis sporządzony przez człowieka o celtyckim imieniu Divixtus, CIL XIII 11162:

[N]um(ini) Aug(usti)
D(eae) Souco[nae]
[Di]vixtus Silani f(ilius)

Drugi napis, z Cabilonnum (dziś Châlon sur Saône) w kraju Haeduów, jest wyrazem pobożności zbiorowej, ILTG nr 314:

Aug(usto) sac(rum)
Deae Souconnae
oppidani Cabilonnenses
p(onendum) c(uraverunt)

Soucona, od rdzenia seu-, seuk-, „ciec”, który tkwi w greckim hu-ei (su-ei), „dżdży”, łacińskim suc-cus, „sok”, i niemieckim saugen, „ssać”, znaczy w przybliżeniu „ciekła”.

13. *Ciekła*

14. *Bormana*

Sama budzi cześć w sercach braci nazwiskiem Capri, na południowych kresach ziem Sekwanów, CIL XIII 2452:

⁹ Idem, p. 893.

Bormanae Aug(ustae) sac(rum)
 Capri Atratinus – – –
 Sabinianu(us)
 d(e) s(uo) d(ant)

Pospołu z bogiem Bormanem, w ziemi Vokontiów, zyskuje wdzięczność Rzymianina, prawdopodobnie świeżej daty, który nosi helleński przydomek Eusebes, „Zbożny”, CIL XIII 1567:

Bormano et Bormanae
 P(ublius) Saprin[ius] Eusebes
 v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Bogini Bormana i bóg Bormanus – częściej jawiący się w napisach jako Bormo lub Borvo¹⁰ – mają imiona urobione od rdzenia bher-, „wrzeć”, poszerzonego o składnik -u- lub -m-, jak w łacińskim fer-v-eo z jednej strony, a fer-m-entum z drugiej.

14. *Wrząca*

15. *Perta*

W roku 1890 w strumieniu Vistre koło Nimes, w ziemi Volków, odkryto ołtarz z krótkim napisem, ILG nr 519:

Pertae
 ex voto

Pierwszy wydawca pomnika, A. Allmer, określił miejsce znaleziska: „à l’endroit du Vistre et dans le lit même du ruisseau [...] se trouve une source; c’est un trou qu’en patois on appelle le Peiroou, le chaudron („Na terenie Vistre, w samym łożysku strumienia, jest źródło: otwór, który w ludowym narzeczu zwie się Peiroou, kocioł”)¹¹.

Peiroou i Perta zakładają galijski przymiotnik parios, urobiony od rdzenia quar-, „pnieć się”, który dał staroiryjskie coire, „kocioł”, średniowalijskie peir czy prowansalskie par, pairol, i z którym wiąże się staroangielskie hwer, „kocioł”¹². Postać prowansalską ma wyraz peiroou, przytoczony przez Allmera.

Przez swe imię bogini Perta **budziła** skojarzenia z pieniającą się, perlistą wodą kryniczną; prawdopodobnie też z **kotłem**, typowym naczyniem w liturgii celtyckiej.

15. *Spieniona*

16. *Temusio*

Ze złożonego jej ślubu wywiązał się pomnikiem w ziemi Haeduów mężczyzna nazwiskiem Ianuaris, CIL XIII 11223:

Aug(usto) sac(rum)
 Deae Temusioni
 Ianuaris Veri fil(ius)
 ex voto

¹⁰ W ostatniej postaci „żyje” w rodzie Bourbonów!

¹¹ „Revue épigraphique du Midi de la France” 64: 1891, p. 131.

¹² Thurneysen, op. cit., p. 137.

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Galijska bogini Temusio przywodzi na myśl brytyjską rzekę Tamizę, po rzymsku: Tamessa; Temusio i Tamessa zaś przypominają brzmieniem staroiryjskie temel (dativus singularis: temul), „ciemność”, od rdzenia tem-, „ciemność”. Określenie wody mianem „ciemnej” jest powszechnym zjawiskiem.

„Ciemna”, Temairi (dziś Tara), nazywała się staroiryjska siedziba „wysokiego króla”, położona 40 km na północny wschód od Dublina¹³.

16. *Ciemna*

17. *Ritona, Pritona*

Pojawia się na pięciu pomnikach (a – e):

a) W ziemi Volków ma świątynię, CIL XII 2927:

L(ucius) Gellius Sentronis f(ilius)

Ritonae aede(m)

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

b) W ziemi Haeduów ma świątynię „z wszelkimi ozdobami”, CIL XIII 2813 (napis zachowany szczątkowo).

W ziemi Trewerów odbiera cześć tak w stolicy jak na wsi. W stolicy – gdzie ma świątynię, odsłoniętą przez archeologów – jest wspomniana dwa razy (c – d), na wsi raz (e).

c) 17. BRGK, nr 30. Ołtarz. Zachowana prawa połowa. Tekst w dziesięciu przepołowionych wierszach. Wiersze 1–2:

[In h(onorem)] d(omus) d(ivinae)

[Deae] Riton(a)e

d) 17. BRGK, nr 29. Ołtarz. Górna część.

Dea(e) Ritona(e)

Pritona(e)

Arbusius

C ...

e) 40. BRGK, nr 13. Płaskorzeźba siedzącej postaci żeńskiej.

[In honorem] d(omus) d(ivinae)

[D(e)a]e Pritonae ...

ninae sive Ca ...

. on(a)e pro salute

[v]ikanorum Conti-

omagiensium Ter-

tinus Modestus

-- EC -----

Tertinius Modestus modli się o zdrowie wieśniaków z osady o celtyckiej nazwie, Contiomagus. Bogini, do której się modli, nosi celtyckie imię Pritona lub (z zaniżeniem nagłoskowego p) Ritona, od rdzenia pr-*per*-, „przeprowiać”, poszerzonego

¹³ J. Vendryes, „Etudes Celtiques” 6: 1953–1954, p. 242; H. Wagner, „Zeitschrift für celtische Philologie” 38: 1981, p. 7.

o składnik *t/d*, jak w staroperskim *hu-peredva* (z grecka: Euphrates), „dobrej przeprawy”, łacińskim *portus*, germańskim *furt* i *fiord*, polskim *bród*.

17. *Brodna*18. *Litavis, Latis*

Po niebie, górach i wodach – pola.

Przez swe imię odnosi się do pól bogini szczepu *Lingonów*, *Litavis*, towarzysza „*Marsa*” o zaskakującym przydomku *Cicollvis*, „*Wszechpierzny*”; na przykład, CIL XIII 2887:

Deo Marti Cicollvi et Litavi
P(ublius) Attius Paterc(u)lu[s]
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Litavis jest Szeroka jak staroindyjska bogini ziemi, matka *Pr̥thvi*, i jak grecka Ziemia szerokopierśna, *Gaia eurysternos*.

Pole szerokie. Pole płaskie, po celtycku *lanum* (z zanikiem nagłoskowego *p*), jak w *litavis*. Stąd tak wiele osad celtyckich zwie się *Mediolanum*, „wśród płaskiego pola”. W lingońskim *Mediolanum* (dziś *Mâlain*), odbiera cześć „*Szeroka*”, *Litavis*. W Brytanii dwa ołtarze są poświęcone bogini „*Płaskiej*”, *Latis*.

RIB 1897:

Die (= Deae) Lat[i]

RIB 2043:

Deae Lati
Lucius Ursci(us)

18. *Polna*19. *Artio, Andarta*

Boginię *Artio* czci niewiasta w ziemi helweckiej, CIL XIII 5160:

Deae Artioni
Licinia Sabinilla

i mąż imieniem *Biber*, „*Bóbr*”, w kraju *Treverów*, CIL XIII 4113:

Artioni
Biber

Do bogini *Andarty* modlą się *Vokontio*wie. Z siedmiu napisów, które o tym świadczą, najdłuższy głosi, CIL XII 1556:

Deae Aug(ustae) Andartae
L(ucius) Carisius Serenus sevir Augustalis
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Artio – spokrewniona ze staroindyjskim *rksas*, greckim *arktos* i łacińskim *ursus* – znaczy „*Niedźwiedzia*”, *Andarta*, z przysłówkowym przedrostkiem *and-* odpowiadającym greckiemu *endon*, „*w*”, jest „*Wniedźwiedziona*”.

19. *Niedźwiedzia*

20. *Bibractis*

Wspomniana trzykrotnie w Augustodunum (dziś Autun), dokąd po podboju rzymskim „zeszła” stolica Haeduów; w czasie walk Cezara leżała 20 km w stronę zachodnią, na Wzgórzu Bobrowym (dziś Mont Bauvray) bogatym w źródła¹⁴. Najdłuższy z trzech zachowanych napisów kazał wyryć w spiżu urzędowy czciciel idei cesarskiej, *sevir Augustalis*, CIL XIII 2652:

Deae Bibracti

P(ublius) Capril(ius) Pacatus *sevir Augustalis*

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Imię *Bibractis* jest określeniem przymiotnym od rzeczownika *bebros*, po łacinie *biber*, „bóbr”, od którego wywodzi też swe miano gród Remów, *Bibrax*, i brytyjskie plemię *Bibroci*.

20. *Bobrowa*

21. *Sunuxal*

Patronka celtycko-germańskiego plemienia *Sunuków* ma czcicieli głębokiej wiary na obszarze, który wyznaczają dziś Remagen, Bonn, Kolonia i Akwizgran – miasta (z wyjątkiem rzymskiej Kolonii) o nazwach celtyckich.

Z bodaj dziesięciu pomników przytaczam dwa.

a) W roku 239 matka z rozkazu bóstwa wznosi świątynię, prosząc o zdrowie syna, CIL XIII 7927:

Deae Sunuxali

aedem ex iussu n[uminis]

a novo sumptu suo omni

pro Tertinio Iustino filio

Proba Iustina fecit

domino nostro Gordiano Aug(usto) et Aviola co(n)s(ulibus)

b) Siostra stawia ołtarz w podzięce za zdrowie brata i swoje, 27. BRGK, nr 199:

Deae Sunucsali

Cominia Apra pro salute Apulei Severi fratris et sua

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Wyraz *Su-n-uc-i* zawiera rdzeń *su-*, „dzik”, składnik fleksyjny *-n-*, cząsteczkę *-uc-* na określenie młodego osobnika, jak w brytyjskim *Bibr-oc-i*, „młode bobry” czy anglosaskim *bull-uc-*, „młody byk”. Wyraz *sal* wiąże się prawdopodobnie z germańskim *salaz*, „jednoizbowy dom”, słowiańskim *sioło* itd.¹⁵

21. *Sioło młodych dzików*

22. *Epona*

Pomniki jej czci (z obszaru od Galii przez Italię do Pannonii i Tracji) ułożyły się w książkę¹⁶, którą należałoby poszerzyć o spory rozdział ze znaleziskami nowszej

¹⁴ J. G. Bulliot, „*Revue Celtique*” 1: 1870–1872, p. 317.

¹⁵ S. Gutenbrunner, *Die germanischen Götternamen der antiken Inschriften*, Halle 1936, p. 88–89.

¹⁶ R. Magnen, E. Thevenot, *Epona*, Bordeaux 1953.

daty. Typowym spośród nich jest ołtarz ze Szwabii, wzniesiony przez Rzymianina, którego rodzic nosi celtyckie imię Dullavius, 37.–38. BRGK, nr 11:

Eponae

Florus

Dullavi

f(ecit)

Epona znaczy „końska”. Wskazują na to staroindyjskie *aśvas*, greckie *hippos*, łacińskie *equus*, „koń”, tudzież mity iryjskie i walijskie z boginią w postaci klaczy.

22. *Końska*

23. *Damona*

Wspomniana w osiemnastu napisach: u Lingonów jednaście razy, u Haeduów pięć razy, u Mandubiów i u Piktowiów po razie, rzadko sama. Jej boskim towarzyszem jest czternaście razy Borvo, raz Albus i raz Moritasgus. U Piktowiów od miejscowości Matuberga nosi przydomek Matuberginnis, ILTG nr 155:

ulia Malla Malluronis fil(ia)

numinibus Augustorum

et deae Damonae Matuberginni

ob memoriam Sulpiciae Silvanae

filiae suae de suo posuit

Damona znaczy mniej więcej to samo, co staroindyjskie *dam-*, „bydło” i greckie *damalis*, „jałowka”.

23. *Cielica*

24. *Verbeia*

Z brytyjskiej miejscowości Olicana pochodzi ołtarz z napisem, RIB 635:

Verbeiae sacrum

Clodius Fronto

praef(ectus) coh(ortis) II Lingon(um)

Verbeia, której pamięć przechowuje do dziś brytyjska rzeka *Wharfe*, wiąże się ze staroiryjskim *ferb*, „krowa”¹⁷.

24. *Krowia*

25. *Bodua*

W zbitce ze składnikiem *cathu*, zachowanym przez staroiryjskie *cath*, „walka”, pojawia się na ołtarzu z ziemi *Allobrogów*, CIL XII 2571:

[C]athuboduae Aug(ustae)

Servilia Terentia

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Galijska *Bodua* jako *Bodb* gra ważną rolę w mitologii iryjskiej: jest boginią wrza-

¹⁷ Wagner, op. cit., p. 6.

wy bitewnej, aniołem śmierci, w przyrodzie – wroną. Czasem tworzy imię złożone: Bodbcath, „Wrona walki”.

25. *Wrona*

26. *(E)burorina*

Dwa szczepy galijskie, Eburones i Ebuovices, oraz mnóstwo osad: tak w Galii – na przykład Eburodunum (dziś Yverdon), jak w Brytanii – przede wszystkim Eburacón (dziś York), wzięły nazwy od cisu, po celtycku ebuos. Jest więc dość prawdopodobne, że również od cisu wywodzi boskie miano Burorina, wspomniana w przybytku Nehalennii, założonym w czasach rzymskich na przymorzu batawskim, dziś Domburg na wyspie Walcheren, CIL XIII 8775:

Deae Burorin(a)e
quo(d) votum f(ecit)
lae(t)us pro se et suis p(osuit)

Napis jest wyryty pośpiesznie: w trzech wyrazach kamieniarz opuścił literę. Czy nie opuścił E na początku imienia bogini?

26. *Cisowa*

27. *Ratis*

Odbiera cześć w Brytanii.

RIB 1454. Cilurnum. Ołtarz.

Dea(e) Rat(i)
v(otum s(olvit) l(ibens)

RIB 1903. Camboglanna. Ołtarz.

D(e)ae Rati
votum in perpetuo

Ratis jest dobrze poświadczonym słowem celtyckim na oznaczenie paproci¹⁸. Określa dwa miasta: Ratis-bonę i Rati-arię, położone nad Dunajem, wzdłuż którego Celtowie parli na wschód. Pochodzi z pratis, tkwiącym w rosyjskim páporot’ i polskim pa-próć.

27. *Paprotna*

28. *Uroica*

Pomnik z obszaru Salluwiów, ILG nr 87:

Verax Antenorís f(ilius)
et Potissuma Ollunae f(ilia)
Uroicis et Ald[e]me[hen]sibus
loc[o privato aedem fecerunt]

Nie omawiam imion matek celtyckich, bo mimo swej mnogości językowo są mało

¹⁸ Holder, op. cit., II 1077.

ciekawe, a przede wszystkim często brzmią po germańsku. Słowo uroica jest celtyckie, znaczy „wrzos”.

28. *Wrzosowa*

29. *Thana*

W chorwackim Topusko, 30 km na południowy zachód od rzymskiej kolonii Siscji w Pannonii Górnej, odkryto trzy pomniki z parą bóstw Vidasus i Thana¹⁹. Pierwszy z trzech głosi, CIL III 3943:

Vidaso [et] T[h]anae sacr(um)
Q(uintus) Domitius Ingenuus pro se et suis
ex v[o]to

Vidasus budzi skojarzenia z celtyckim vidu, „drzewo”, Thana – z germańskim tanne, „jodła” lub z bretońskim tann, „dąb”²⁰, domyślnym w osadzie Bojów italskich, Tannetos.

29. *Jodłowa (?)*

30. *Stanna*

Wraz z bogiem Telo miała przybytek w stolicy Petrukoriów, Vesunnie. Mówi o tym pięć napisów. Są uszkodzone, ale ponieważ mówią to samo, straty jednego nadrabia drugi, CIL XIII 950–954:

Deo Teloni et deae Stannae
solo A(uli) Pomp(eii) Antiqui per[missu]que eius]
C(aius) Iul(ius) Silvani fil(ius) Quir(ina tribu) Bassus
c(urator) c(ivium) R(omanorum)
consaeptum omne circa templum
itemque circa templum basilicas duas
cum caeteris ornamentis et munimentis
[fac(iendum) curavit]

Łaciński wyraz stagnum lub stannum, „cyna”, który wszedł do wszystkich języków romańskich, sam jest najprawdopodobniej pochodzenia celtyckiego. Wskazują na to iryjskie stán, walijskie ystaen, bretońskie sten²¹. Czy więc Stanna nie jest po prostu szafarką cyny?²²

30. *Cynowa*

31. *Matrona, Ana*

Imieniem, pod którym Celtowie z Italii, południowej i wschodniej Galii, tudzież Brytanii i ziemi iryjskiej najchętniej wzywali boginię, jest dla dorosłych Matrona,

¹⁹ Dwa od dawna znane: CIL III 3941. 10819; wszystkie trzy: V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Zagreb 1938, nr 516–518.

²⁰ Stąd francuskie tanner, „garbować (w korze dębowej)”.

²¹ D o t t i n, op. cit., p. 289.

²² W h a t m o u g h, op. cit., p. 470.

dla dzieci i dorosłych, którzy czują się dziećmi boskiej matki – Ana. Imię Matrony dali rzece (dziś Marne) i plemieniu „Śródmatkowych”, Medio-matrici, które przedłuża do dziś francuski Metz. Zazwyczaj modlili się do „matek”: mnogość obrazowała trójnia, która nie kłóciła się z jednością. „Matka trzech bogów”, Brigantia królowała na ziemi iryjskiej przechodząc stopniowo w świętą Brygidę, ku czci której do XIII w. paliły ogień w Cill Dara, 40 km na południe od Dublinu, już nie przedstawicielki dostojnych rodów, lecz zakonnice w liczbie dziewięć²³. Matrona jako Modron jest matką bolesną w średniowiecznym cyklu walijskim, Mabinogion, „Naukach dla dzieci”: traci syna, który zwie się po prostu „synem”, Mapon. W iryjskim cyklu mitycznym, Tuatha dé Danann, „Plemiona bogini Dany”, główną rolę gra Dana, prawdopodobnie zlepek deva + Ana, „bogini Ana”. W odniesieniu do Any zaś iryjski glossator z Cormac pisze, mieszając łacinę z rodzimym językiem:

„Ana, to jest matka bogów iryjskich. Karmiła bogów. Od jej imienia mówi się ana, to znaczy obfitość, i są nazwane Dwie piersi Any, (miejscowość) na zachód od Luachair, jak głosi historia i podają skaldowie”²⁴.

Iryjska Ana i bretońska święta Anna! Ile historii, a ile religii matki?

31. *Matka*

32. *Adgena*

W stolicy dalekiej Lusitanii, Emerita Augusta (dziś Mérida), w modlitwie – kłątwie o pomoc w sprawie kradzieży, bogini jest określona jako Ataecina, CIL II 462:

Dea Ataecina Turibrig(ensis) Proserpina,
per tuam maiestatem te rogo oro obsecro
uti vindices quot mihi furtum factum est.
Quisquis mihi imudavit involavit minusve fecit
eas [res] q(uae) i(n)fra s(c)ripta(e) s(un)t:
tunicas VI ..., [p]aenula lintea. II.,
in[nox]ium cuius [ego nomen cu]m ignoro ta[men tu scis]
ius vi[ndictam] a te peto]

„Bogini Ategena z Turibrigi, królowo zaświatów!

Na twoją dostojność cię proszę, błagam i zaklinam,
byś pomściła, co mi skradziono.

Ktokolwiek mi ukradł

rzeczy niżej wymienione:

suknie 6 ..., płócienne chusty. 2.,

na osobę winną, której ja nie znam z imienia, ale ty znasz,
domagam się od ciebie sprawiedliwości i pomsty”.

Na pomniku z sąsiedniego Metellinum ta sama bogini jawi się jako „Pani z Turobrigi, Adaegina” (CIL II 465).

Oba napisy zniekształcają określenie Ategena, w skrócie Adgena²⁵, w którym

²³ A. Even, „Ogam” 9:1957, p. 60.

²⁴ Tekst oryginalny i przekład francuski: Ch. Guyonavarca’h, „Ogam” 19: 1967, p. 489.

²⁵ Schmidt, op. cit., p. 136–137.

składnik gena odpowiada łacińskiemu genita, „urodzona”, składnik ate – staroindyjskiemu ati i greckiemu eti, „dodatkowo, więcej”. W przekładzie słowo w słowo Adgena jest więc „Do-rodna” – z naciskiem raczej na „ród” niż „urodę”, ale w przeświadczeniu starożytnych jedno i drugie szło w parze.

32. „Dorodna”

33. *Belisama*

Po dziś dzień dochodzi do głosu w nazwach francuskich miejscowości Blesmes, Blismes i Bellême²⁶. Utożsamiona z rzymską Minerwą, odbierała cześć w leżącej u podnóża Pirenejów ziemi Konsorannów, CIL XIII 8:

Minervae Belisamae sacrum
Q(uintus) Valerius Montan[us
e]x v[oto]

Bel-i-sama jest stopniem najwyższym od przymiotnika bhel-, „światny, biały”, pochodnej rdzenia bhā-, „świecić”²⁷.

33. *Biała nad białymi*

34. *Visucia*

Wspomniana w rzymskim Pograniczu, Limes, nad górnym Neckarem, CIL XIII 6384:

Deo Mercurio Visucio
et sa(n)ct(a)e Visuci(a)e
P(ublius) Quartinius Secundinus
decu(rio) [c]l(ivitatis) Suma(locennensis)
ex iussu
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Odnosi się do staroiryjskiego fius (<fissu<vissu<vid-tu-), „wiedza”²⁸.

34. *Wiedna*

35. *Vēsuna*

Główna bogini galijskich Petrukoriów. Za czasów niepodległości jej imię nosiła struga u stóp grodziska. Z podbojem rzymskim grodzisko opustoszało, lecz nowa stolica, wzniesiona naprzeciw strugi, zwała się Vesuna, dziś Périgeux z Tour de Vésone jako głównym zabytkiem. I nadal modliła się do swej patronki utożsamionej z rzymską Tutelą, Opieką, CIL XIII 956:

Tutelae Au[g(ustae)] Vesunniae
Secundus Sotti l(ibertus)
d(e) s(uo) d(at)

²⁶ Holder, op. cit., III 834.

²⁷ Pokorny, op. cit., p. 118–119.

²⁸ Holder, op. cit., III 406.

Jak wskazuje staroiryjskie *fiu* (< *visu*), „godny”, zachodnioceltycka *Vesuna* ma ten sam przymiot co wschodniogermańscy *Visi-gothae*.

35. *Godna*

36. *Vercana et Meduna*

W stosunku do obu wywiązuje się ze ślubu mężczyzna w kraju Trewerów, CIL XIII 7667:

De(abus) Vercan(a)e et Medun(a)e
L(ucius) T[---] Acc(e)ptus
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

W imię bogini *Vercanu* [---] dokonano czegoś w kraju mediomatryckim, CIL XIII 4511:

In h(onorem) d(omus) d(ivinae)
deae Vercanu [---]

Vercana wiąże się z greckim *orge*, „podnieta”, łacińskim *urgeo*, „napieram”, i staroiryjskim *ferc*, „gniew”. Tworzy dobrane towarzystwo z *Meduną*, której imię przywodzi na myśl indoeuropejskie *madhu*, „miód pitny”, i która żyje w mitologii walijskiej jako groźna i pożądana zarazem królowa *Medb*, matka „Białej wróżki”, *Ginewry*, równie pożądaney i groźnej jak matka.

36. *Odurzona i Miodna*

37. *Mogontia*

Ze złożonego jej ślubu wywiązuje się w kraju „Śródmatkowych” urzędnik z izby dokumentacji publicznej, CIL XIII 4313:

Deae Mogontiae
Iul(ius) Paternus tabellar(ius)
ex voto

Powiązane z prasłowem *maghos*, „chłopiec, pachole” – którego zdrobnienie *maguos* przeszło w *Mapo-no-s*, „boski syn”²⁹, i które określało młodych bogów celtyckich: „Heraklesa” jako *Magu-sanus* i „Apollona” jako *Mogons* – imię *Mogonta*, żywe do dziś w nadreńskiej *Moguncji* i w niemieckim *Magd*, „dziewczyna”, narodziło się z wiary, że bogini, w odróżnieniu od ludzi, jest zawsze w kwiecie sił.

37. *W kwiecie sił*

38. *Naria, Noreia*

Bogini *Naria* ma dwa pomniki w ziemi helweckiej:

a) CIL XIII 5151:

Nariae Nousantiae³⁰

²⁹ Pokorny, op. cit., p. 686.

³⁰ Określenie *Nousantia A. Holder* (II 776) odnosi z wahaniem do wyrazu *ate-noux*, „odnawiający się”, częstego w celtyckim *Kalendarzu z Coligny*.

T(itus) Frontin(us) Hibernus
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

b) CIL XIII 5161:

Deae Nariae
reg(io) Arure(nsis)³¹

Ponad dziesięć razy, między innymi po prostu z Marssem, jawi się w napisach bogini Noreia, która nosi to samo miano co gród jej celtyckich czcicieli, Taurisków, w królewskim, a następnie rzymskim Noricum (dziś austriacka Styria).

W imieniu Naria: Noreia tkwi rdzeń nar-, z przegłosem nor-, od którego wywodzi też swe miano łatyńska bogini z kręgu Marsa, Nerio i germańska Nerthus. Od tego samego rdzenia jest urobiony polski rzeczownik narowy (mieć narowy) i przymiotnik „mrawy”, w zaprzeczeniu: nie-mrawy (z przejściem spółgłoski „n” w „m” pod wpływem wargowej w drugiej sylabie).

38. „Mrawa”

39. *Viradecthis et similia*

Boginię, zwaną za każdym razem nieco inaczej, uczcili pomnikiem:

a) belgijscy Kondrusowie służący w II kohorcie Tungrów na ziemi brytyjskiej, RIB 2108:

Deae Viradecthi
pa[g]lus Condrustis
milit(ans) in coh(orte) II Tungror(um)
sub Silvio Auspice praef(ecto)

b) niewiasta kondruska w swoim kraju, AE 1968, nr 311:

[I]n h(onorem) d(omus) d(ivinae)
D(eae) Virathethi
Superina Supponis (filia)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

c) sąsiedzi Kondrusów, Tungrowie, którzy osiedli w Fectio, dziś Vechten w Holandii, CIL XIII 8815:

Deae [Vir]adecd(i)
[civ]es Tungri [et] nautae [qu]i Fectione [c]onsistunt
v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)

d) różni ludzie w Germanii Górnej, CIL XIII 6486: d(e)ae Viroththi, etc.; CIL XIII 6761: Virodacti, etc.; CIL XIII 11944: [deae] Virodacthi, etc.

Jak w przypadku łacińskiej pary: virtus – vir, Viradecthis przenosi w abstrakcję galijskie viros, „mąż”.

39. *Mężność*

40. *Dexiva*

Chroni plemię Dexiatów w południowej Galii. W zamian otrzymuje w darze:

³¹ Od rzeki Arurius, dziś Aare.

a) siekiere, CIL XII 1063:

D(eae) D(exsivae)
Quartus mar inus
securem d(at)

b) ławy kamienne, CIL XII 1064:

Dexivae et Caudellensibus
C(aius) Helvius Primus sedilla
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Ławy służyły zarazem bogini i ludności osady Caudella.

Dexiva przywodzi na myśl greckie *dexios*, łacińskie *dexter*, staroiryjskie *dess*, „prawy”. Jak greckie *Hyperdexios* określa bóstwo z wyciągniętą prawicą – w geście władzy i osłony.

40. Wyciągniętej prawicy

41. *Celeia*

Czczona przez wojskowych średniego stopnia w przemienionym na *municipium* rzymskie miście noryckim *Celeia* (dziś *Celje* w Słowenii) – sama lub pospołu z *Jowiszem*, z *Jowiszem* i *Noreią*, z *Jowiszem* i *Eponą*; na przykład, CIL III 5188:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Cel(eiae) et Noreiae sanct(a)e
Rufi(us) Senilis b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)
pro se et suis
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Imię *Celeia* kojarzy się z rdzeniem *cel-*, „uderzać, bić”, który tkwi między innymi w łacińskim *per-cello* i galijskim *Su-cellus*, a kto wie, czy nie leży u podstaw wyrazu *Cel-tae*.

41. *Wojownica*

42. *Boudina*

Imię jej rozstawiają trzy pomniki trewerskie: dwa cokoly posągów w stolicy i tablica kamienna odkryta 40 km dalej, w dół rzeki *Moselli*. Nadużywając półsamoglosek *i*, *u*, napisy z cokołów głoszą:

a) 17. BRGK nr 83:

Deo Voroī Boudinae et Alauinae
C(aius) Sextilius Sollemnis

b) 17. BRGK nr 82:

[Bo]udiinuae [e]t Alaunae
C(aius) Sextilius Sollemnis

Odtłupana z prawej strony, tablica podaje, CIL XIII 11975:

In h(onorem) d(omus) d(ivinae) numin[–]
Marti Smertio et
Vindoridio Boud[–]
nae Cn(aeus) Domitius C[n(aei) f(ilius)?]

Imiona bogów: *Smertius*, *Vindoridius*, *Voro* (w innym napisie trewerskim, 27.

BRGK nr 13: Vorio) odkładam do męskiej części „litanii”. Przed imieniem bogini Alauny wstrzymuję się z próbą etymologii. A co rzec o Boudinie? Znaczeniowym składnikiem w jej imieniu jest boud-, „zwycięstwo, zysk, przewaga”³². Na ironię historii imię z tym samym składnikiem nosiła ofiara rzymskich podbojów, królowa brytyjska Boudica.

42. *Przewaga w bitwie*

43. *Segomana*

Ze złożonego jej ślubu wywiązuje się mąż pochodzenia celtyckiego w ziemi Wolków, ILG nr 393:

Tertius Tincorigis f(ilius)
Segomannae
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Złożone imię bogini zawiera składnik segh-, „pokonać”, tkwiący między innymi w greckim Hek-tor i germańskim Sigis-mund, tudzież składnik manus, „dobry”, poświęcony w starołacińskim manus ze znaczeniem bonus.

43. *Dobrego zwycięstwa*

44. *Clutoida*

Skloniła do ofiarności mężów pochodzenia celtyckiego, a) w ziemi Senonów, CIL XIII 2855:

Aug(usto) sac(rum)
Deae Cluto[i]dae et v(i)canis Masavensibu[s]
Mediusacer Medianni [f(ilius)]
murum inter arcus duos c[um] suis ornamentis
d(e) s(uo) d(onum) d(at)

b) w ziemi Haeduów, CIL XIII 2802:

Dea(e) Clutoithae
Latussio

Od rdzenia kleu-, „słyszeć”; „słyszana”, a więc sławna, jak grecka Eu-kleia czy germańska Hlu-d-ana na pomnikach z ziemi Batawów.

44. *Wstawiona*

45. *Rosmerta, Atesmerta, Cantismerta*

Rosmerta jest wspomniana w dwudziestu czterech napisach. Niemal zawsze towarzyszy jej galijski „Mercurius”, raz – Rigona. Geografia zabytków: Haedui – 1; Mandubii – 1; Senones – 1; Arverni – 1; Lingones – 2; Germania Superior – 6; Leuci – 5; Mediomatrici – 1; Treveri – 6.

Najstarszy, celtycki napis z ziemi Arwernów, brzmi:

e . . . ieuiri rigani rosmertiac

³² Evans, op. cit., p. 136.

w przekładzie na łacinę: hoc dicavi Reginae atque Rosmertae³³.

Atesmerta jawi się raz u Lingonów, ILTG nr 414:

Atesmarta)e
Magiaxu Oxtaeoi f(ilius)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Raz też, w Alpach Poenińskich, jest poświędzona Cantismerta, CIL XII 131:

Cantismert(a)e
L(ucius) Quartillius Quartinus
l(ibens) m(erito)

Imię Rosmerta zawiera cząsteczkę wzmacniającą ro- i rdzeń smer-, zachowany w staroindyjskim smar-, „troszczyć się”, w greckim Moira, „Dola”, i w łacińskim Morta – imię, które nosi jedna ze starolatyńskich odpowiedniczek greckiej Moiry, Parca. Mniej więcej to samo znaczy Atesmerta, z przedrostkiem ate-, o którym już mówiłem w związku z Adgeną.

Trudniej doszukać się zadowalającego sensu w Cantismerta. Wiadomo – przez łacinę i młodsze języki celtyckie – że galijski posiadał wyraz cantos w znaczeniu „obręcz koła, krąg”³⁴. Koło pojawia się często na pomnikach religijnych Galii, ale co dokładnie obrazuje, nie sposób powiedzieć. W powiązaniu ze Śmertą wyraża prawdopodobnie tę samą myśl, co koło rzymskiej pani losu, Fortuny, i greckiej pani odplaty, Nemesis.

45. *Dola*

46. *Setlocenia*

Jako Pani Doli czy Troski Rosmerta włada nad dobrami świata; stąd dzierży w rękę sakwę lub róg obfitości. Lecz celtycka bogini wchodzi głębiej w sprawy ludzkie. Wskazuje na to imię, które nosi na ołtarzu z brytyjskiej Alauny, RIB 841:

Deae Setloceniae
Labareus Ge(rmanus)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Pierwszy składnik imienia wiąże się z łacińskim saeclo(m), saeculum, „wiek”; drugi dał staroiryjskie cían, które średniowieczny glossator tłumaczy przez łacińskie ultra, remotus, longus, „odległy, długi”³⁵.

46. *Długiego wieku*

47. *Nantosvelta*

Miała ołtarz w ziemi „Śródmatkowej”, CIL XIII 4542:

Deo Sucello Nantovelt(a)e
Bellausus Mass(a)e filius
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

³³ M. Lejeune (przekład i komentarz), R. Marichal (lektura), „Etudes Celtiques” 15: 1976–1978, p. 151–156.

³⁴ Pokorny, op. cit., p. 526–527.

³⁵ Staroiryjskie cían, genetivus: céin, „długi czas”. Thurneysen, p. 553.

Nanto zyskuje sens przez zestawienie z walijskim nant, „dolina”, svelta – z walijskim chwal, „skręt”.

O jakiej „dolinie” jest mowa, domyślamy się wpatrzeni uważnie w pomnik „śródmatkowy”: Nantosvelta dzierży w lewej ręce berło, zakończone rodzajem okrągłego domku. Jej towarzysz, Sucellus, jak zawsze trzyma garnek w prawej, młot w lewej ręce.

Drugi ołtarz, odkryty w tym samym miejscu i czasie co pierwszy, nie określa w napisie, komu jest poświęcony, lecz ukazuje tę samą boginię bez towarzysza, dzierżącą to samo berło z domkiem w prawej, a domek bez berła w lewej ręce.

Oba pomniki omawia Henri Hubert, biorąc domek za koszkę pszczelą, a Nantosveltę za boginię pasieki³⁶. Inni uczeni patrząc uważniej dostrzegli w domku urnę; stosowny przedmiot w ręce bogini towarzyszącej bogu, który ma za berło młot, a zwie się Su-cellus, „Dobro-ciosy”. Zadaje dobry cios – cios śmierci. Dolina kręta w śmierć wiedzie.

47. Doliny krętej

48. *Herecura et similia*

Ma imię na pierwszy rzut oka zagadkowe, skrajnie chwiejne,

Herecura: CIL XIII 6359. 6438. 6439

Herequra: CIL XIII 6360

Aeerecura: CIL V 725. XIII 6322. 40. BRGK, nr 160.

Erecura: 27. BRGK, nr 100

Eraecura: CIL XIII 6631 a

Ercura: V. Hoffiller – B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Zagreb 1938, nr 29.

Aecur[na]: CIL III 3831

Aecorna: Ant. Inschr. Jug., nr 149, etc.

Hera: CIL V 8126

Haera: CIL V 8200

Era: CIL V 8970 a

Na pomnikach (rozsianych od pannońskiej Emony przez Galię italską i ziemie nad górnym Dunajem, po „germańską” Moguncję), jawi się sama lub w towarzystwie boga, który z łacińska jest określony jako Dis Pater, a za towarzyszkę ma niekiedy nie celtycką Herecurę, lecz rzymską królową śmierci, Proserpinę.

Imię Dis (genetivus: Ditis) przywodzi na myśl staroiryjskie dith, „śmierć”³⁷ i łacińskie letum (genetivus: leti), „śmierć”³⁸, ze spowodowaną przez lęk zamiennością nagłosowych d, l, jak w łacińskim lacrima, odbiegającym od greckiego dakry, „Iza”. „Wszyscy Galowie podają się za potomków Ojca Dita i mówią, że przekazali to druidowie” – pisze Cezar³⁹. Nic więc dziwnego, że i Herecura ma u nich tak wiele pomników. Przytaczam dwa stosunkowo świeżo odkryte,

³⁶ H. Hubert, *Nantosvelta, déesse à la ruche, Mélanges Cagnat*, Paris 1912, p. 281–296.

³⁷ Holder, op. cit., I 1286.

³⁸ *Vocabulaire vieux-celtique*, „Ogam” 5:1953, p. 62.

³⁹ *De bello Gallico* VI 18, 1.

a) 40. BRGK, nr 160. Ołtarz z Moguncji, znaleziony na obszarze pola cmentarnego graniczącego z obozem legionowym.

[D(eae) A]jerecur(a)e
Liberarina Severa pro salute Severi fili
v(otum) s(olvit) l(aeta) l(ibens) m(erito)

b) AE 1980, nr 496. Cokół posągowy z Emony.

Aecornae Aug(ustae)
P(ublius) Cassius Secundus
praef(ectus) alae Brit(annicae)
milliariae c(ivium) R(omanorum) bis torquatae
donis donatus bis bello Dacico
ab Imp(eratore) Caesare Nerva Traiano Aug(usto)
Ger(manico) Dacico
coronis vexillis hastis

Imię Herecura et similia jest prawdopodobnie zapożyczeniem z języka greckiego: Hera Kyria, „Hera Pani”, dokonany przez wschodni odłam rodziny celtyckiej. Żona Zeusa, Hera, jako królowa, basileia, nie ma powiązań ze śmiercią, ale nosi tytuł, który przysługuje przede wszystkim pani zaświatów.

Jako Basile (czytaj: Basileia) przy boku swego męża-porywacza, pani podziemia miała przybytki w klasycznych Atenach, skąd jej pomniki rozprzestrzeniały się szeroko: jeden odnaleziono na Rodos, drugi na Chios, a trzeci – na którym bogini zwie się Basileia i zasiada z mężem do biesiady zmarłych – w Trieście⁴⁰.

Na złotych tabliczkach z greckich grobów w południowej Italii, IV w. przed Chrystusem, zmarły rozmawia z „królową podziemnych” i oświadcza dumnie: „Zanurzyłem się w łono Pani, podziemnej Królowej”⁴¹. Napis grobowy z Kos, I w. po Chrystusie, wzywa „królową”, basileia⁴²; zabytek tego samego rodzaju z Paros, II w. po Chrystusie – „wszechkrólową boginię”, pambasileia thea⁴³.

W sercu anatolijskiej Galacji Królowa i Król, Basilissa i Basileus, raz otrzymują ołtarz⁴⁴, a raz świątynię i ołtarz⁴⁵.

48. Królowa zaświatów

Wezwanie zagadkowe, na miarę rzeczy ostatnich, zamyka „litanię” do celtyckiej bogini; litanię, która wiedzie od królestwa świata przez władztwo nad niebem, górą i wodą, nad ziemią szeroką i płaską ze zwierzem dzikim i polnym, z ptakiem waśni, z szatą roślin ugoru i lasu, z kruszczem, źródłem bogactwa, a przede wszystkim z człowiekiem, dzieckiem boskim w życiu i w śmierci.

⁴⁰ Wszystkie zabytki – z historią odkryć i badań – przedstawia: R. Kekule, *Echelos und Basile*, 65. *Winckelmannsprogramm*, Berlin 1905, 18 p.

⁴¹ *Inscriptiones Graecae* XIV 641, etc.

⁴² R. Herzog, *Koische Forschungen*, 1898, p. 113, nr 169.

⁴³ G. Kaibel, *Epigrammata Graeca*, 1878, nr 218.

⁴⁴ D. Krencker, M. Schede, *Der Tempel in Ankara*, 1936, p. 42, nr 3.

⁴⁵ St. Mitchell, *Inscriptions of Ancyra*, „*Anatolian Studies*” 27: 1977, p. 63–103: nr 31, świątynia; nr 32, ołtarz.

IMIONA BOGINI CELTYCKIEJ W UKŁADZIE RZECZOWYM
„LITANIA”

Pani świata

1. Królowa

1. Rigona

Pani nieba, gór, rzek i pól:

2. Boska (Świetlna)	2. Devona
3. Świętego Gaju	3. Nemetona
4. Gwiezdna	4. Sirona
5. Słoneczna	5. Sulis: Solimar: Sulevia
6. Wzniosła	6. Brigantia: Bricia: Bergusia
7. Rosła	7. Arduina
8. Woda Bogini	8. Apadeva
9. Mokra	9. Aventia: Aveta
10. „Ustna”	10. Genava
11. Wodna	11. Abnoba
12. Ulewna	12. Sequana
13. Ciekła	13. Soucona
14. Wrząca	14. Bormana
15. Spieniona	15. Perta
16. Ciemna	16. Temusio
17. Brodna	17. Ritona: Pritona
18. Polna	18. Litavis: Latis

Pani zwierząt, ptaków, drzew, krzewów, roślin i kruszców:

19. Niedźwiedzia	19. Artio: Andarta
20. Bobrowa	20. Bibractis
21. Sioło młodych dzików	21. Sunuxal
22. Końska	22. Epona
23. Cielica	23. Damona
24. Krowia	24. Verbeia
25. Wrona	25. Bodua: Cathobodua
26. Cisowa	26. [E]burorina (?)
27. Paprotna	27. Ratis
28. Wrzosowa	28. Uroica
29. Jodłowa (Dębna)	29. Thana
30. Cynowa	30. Stanna
31. Matka	31. Matrona: Ana

Niewiasta doskonała ciałem i duchem:

32. „Dorodna”	32. Adgena
33. Biała nad białymi	33. Belisama
34. Wiedna	34. Visucia
35. Godna	35. Vesuna

36. Odurzona i Miodna	36. Vercana et Meduna
37. W kwiecie sił	37. Mogontia
38. „Mrawa”	38. Naria: Noreia
39. Mężność	39. Viradecthis et similia
40. Wyciągniętej prawicy	40. Dexiva
41. Wojownica	41. Celeia
42. Przewaga w bitwie	42. Boudina
43. Dobrego zwycięstwa	43. Segomana
44. Wstawiona	44. Clutoida

Pani ludzkiej doli:

45. Dola	45. Rosmerta: Atesmerta: Cantismerta
46. Długiego wieku	46. Setlocenia
47. Doliny krętej	47. Nantosvelta

Pani zaświatów

48. Królowa Pani	48. Herecura et similia

„LA LITANIE” À LA DÉESSE CELTE

Résumé

Sous un titre délibérément anachronique, ayant lu tout ce qui lui était accessible sur l'ancien celtte, l'auteur transpose 48 noms de la déesse celte en autant d'invocations.